

תוכן העניינים

1

פתח דבר

חלק א

מכילתא דר' ישמעאל לפרשת יתרו במהדורות הורוביץ ולויטרבך

5	[1] מגבלות טקסטואליות ומתודולוגיות
5	[1.1] עדי הנוסח
7	[1.2] חילופי הנוסחאות
7	[1.3] נוסח הפנים
7	[1.3.1] ייסודו על פי עדי נוסח עקיפים
10	[1.3.2] העדפת נוסח הרפוס
11	[1.3.2.1] תוספות מילים
11	[1.3.2.2] תוספת לשונות פירוש קצרים
12	[1.3.2.3] תוספת פסוק ראייה
12	[1.3.2.4] קיצורים
12	[1.3.2.5] תיקונים בהשראת התלמוד הבבלי
14	[1.3.2.6] אי־אחידות סגנונית
15	[1.3.2.7] נחיתות טרמינולוגית
16	[1.3.2.8] מיעוט שרידים משובחים של לשון חכמים
17	[1.3.2.9] שונות
19	[1.3.3] העדפת נוסח קל או נפוץ
23	[1.3.4] אי־הכרה במעמדו הבכיר של כתב יד אוקספורד
26	[2] תרומתם של עותקי הגניזה
26	[2.1] תיאור העותקים
28	[2.2.1] חלוקת המכילתא
29	[2.2.2] שרידי לשון חכמים בעותקים ג ¹ ו־ג ³
29	[2.2.2.1] דרכי כתיב
31	[2.2.2.2] פונולוגיה

31	מורפולוגיה [2.2.2.3]
32	תחביר [2.2.2.4]
32	מונחים [2.2.2.5]
38	תוספת משפטים בקטעי הגניזה הטובים [2.2.3]
39	נוסחאות ייחודיות טובות [2.2.4]
42	שיבושים [2.2.5]
43	[3] הפירוש

חלק ב

מכילתא דר' שמעון בן יוחי לפרשת יתרו במהדורת הופמן ובמהדורת אפשטיין ומלמד

49	[1] עדי נוסח נוספים במהדורתי
51	[2] קטעים ששולבו במהדורות שמקורם אינו במכילתא דרשב"י
	[3] דרשות מדרש הגדול שמקורן במכילתא דרשב"י שלא נכללו במהדורת אפשטיין ומלמד
57	
64	[4] נוסח הפנים
66	[5] הפירוש

חלק ג

מהדורת הטקסט

69	[1] עקרונות ההדרה
70	[1.1] נוסח הפנים
71	[1.2] הערות צמודות לנוסח הפנים
72	[1.3] רשימת המצאי של עדי הנוסח
72	[1.4] חילופי הנוסחאות
73	[1.5] המקבילות
73	[1.6] סימולי עדי הנוסח
75	[2] הצגה משווה של נוסח המכילתות

חלק ד הפירוש

141	פרשה ג
224	פרשה ד

חלק ה

השוואת שתי המכילות לפרשת יתרו

286	[1] קרבה בין נוסחאות עותקים ג ¹ ו-ג ³ במכילתא דר"י למכילתא דרשב"י
287	[2] הברלי לשון וסגנון
	[2.1] לשונות מתונים במכילתא דר"י לעומת לשונות מועצמים במכילתא דרשב"י
287	[2.2] לשונות יחיד במכילתא דר"י לעומת לשונות רבים במכילתא דרשב"י
290	[2.3] איפיונים לשוניים
291	[2.4] מונחים ודרכי הצעה
292	[2.5] הברלי סגנון עקיבים
294	[2.6] התאמה סגנונית ותוכנית בין דרשות המכילות לפרשת יתרו
298	למקבילותיהן בדרשות המכילות לפרשות אחרות
299	[2.7] קרבה סגנונית של מכילתא דרשב"י לבבלי
301	[2.8] סגנון ארוך או קצר
302	[3] הברלים בעלי משמעות תוכנית
302	[3.1] פסוקי ראייה
303	[3.2] דרשות המתועדות רק באחת מן המכילות
303	[3.3] הברלים תוכניים בין המכילות
304	[3.4] יתרון גרסת אחת המכילות
306	[3.5] קדמות החיבור בין חלקי ההלכה והאגדה במכילות

נספחים

309	[1] דרשות המשקפות מחלוקת אופיינית בין ר' יהושע ור' אלעזר המודעי
311	[2] תעתיק קטעי הגניזה של מכילתא דר"י
322	[3] תעתיק קטע הגניזה של מכילתא דרשב"י

324	רשימת הסימנים במהדורות המכילתות
325	רשימת קיצורי המקורות וספרות המחקר
325	רשימת סימולי עדי הנוסח
328	מהדורות המכילתות לספר שמות, מפרשיהן ופירושים ומדרשים שנעזרו בהן
330	תרגומי מקרא
330	ספרות חז"ל ומקורות אחרים
336	ספרות מחקר
352	רשימת קיצורים שגורים
355	מפתח המקורות
363	מפתח המונחים המדרשיים
364	מפתח המילים
366	מפתח כללי

פתח דבר

מדרשי התנאים הם החיבורים הקדומים ביותר שהגיעו לידינו, הכוללים דרשות ופירושים סדירים לחומשים שמות, ויקרא, במדבר ודברים. מדרשים אלה, המנוסחים בצורה תמציתית ומדויקת מעוררת התפעלות, משקפים התמודדות מלומדת, מעמיקה ואמיצה של התנאים עם פסוקי התורה, הן אלה ההלכתיים הן אלה האגדיים. וזאת מתוך ניסיון לפרשם ולדורשם, לא אחת בצורה נועזת, ברוח המציאות ההלכתית וההגותית ששררה בתקופת התנאים במאות הראשונות לספירה.

מחקרם של מדרשי התנאים זכה לעדנה החל משלהי המאה התשע-עשרה. הדברים אמורים הן בגילוי ובפרסום של מדרשים אבודים שלא הגיעו לידינו בצורה שלמה, הן בהוצאות חדשות ובפירושים מחודשים של המדרשים שהיו ידועים זה מכבר. דומני כי אין תחום במחקר התלמוד שנתברך בעוצמה כה גדולה של חידושי תשתית כתחום מחקרם של מדרשי התנאים.

כחלק מפעילות מחקרית זו פרסמתי בשנת תשנ"ט בהוצאת מאגנס את ספרי, המכילות **לפרשת עמלק: לראשונותה של המסורת במכילתא דרבי ישמעאל בהשוואתה למקבילה במכילתא דרבי שמעון בן יוחי. הספר הנוכחי – המכילות לפרשת יתרו –** הוא במובן מסוים השלמה לספרי הקודם. וזאת מפני שבחלוקה הקדומה של המכילתא דר' ישמעאל, 'מסכתא דעמלק' כללה את פרשת עמלק בשתי פרשיותיה הראשונות, ואת פרשת יתרו בשתי פרשיותיה האחרונות.

ספרי המכילות לפרשת עמלק נערך על פי נושאים, והוא כולל בנוסף למהדורות הטקסט גם דיונים כלליים על מגוון נושאים, ובראשם: מדרשי ההלכה והתפתחות מחקרם; אגדת המכילתא; פרשני המכילתא דר' ישמעאל ומהדורותיה; גילוי המכילתא דר' שמעון בן יוחי ופרסומה; המחלוקות השיטתיות בין ר' יהושע, ר' אלעזר המודעי ור' אליעזר במכילות; מקורותיה היחסית של החומר במכילתא דר' ישמעאל בהשוואה לחומר במכילתא דר' שמעון בן יוחי; זיהוי תופעות מקבילות בפרשות אגדיות נוספות של המכילות לשמות ובמדרשי התנאים לספר דברים; מקבילותיהן של דרשות המכילות לפרשת עמלק בספרות התנאית והאמוראית; וזמן עריכתן של המסורות האגדיות במכילות.

הספר הנוכחי אינו כולל דיון סדיר בנושאים הללו, והקורא המעוניין מוזמן לעיין בהם בספרי הראשון. עיקרו של ספר זה הוא ייסוד מהדורות טקסט חדשות של שתי המכילות לפרשת יתרו ופירוש סדיר של דרשות המכילות לפרשה זו. בחלקיו הראשונים של

הספר נערך דיון במהדורות הקודמות של המכילות לפרשת יתרו ופירוט מגבלותיהן הטקסטואליות והמתודולוגיות, תוך הצגת תרומתם החשובה של קטעי גניזה חדשים של המכילות שנתגלו לאחר צאתן של המהדורות הקודמות. בסופו של הספר הוצגו סיכומי השוואה בין המסורות של שתי המכילות לפרשת יתרו בלשונן, בסגנון ובתוכנו. בד בבד נעשה ניסיון לאפיין את טיבן היחסי של שתי המסורות ולבסס את התוכנה שגם בפרשת יתרו, כמו בפרשת עמלק, בדרך כלל ישנה עדיפות למסורת של מכילתא דר' ישמעאל.

ברצוני להודות מקרב לב לפרופ' ישי רוזן-צבי, שנענה בחפץ לב לבקשתי לקרוא את הספר כולו וזיכני בעינו החדה וברוחב דעתו בהערות מאירות עיניים על שגגות שנפלו בדבריי, על ספרות מחקר משמעותית שנעלמה ממני, ועל תובנות פרשניות חדשות שאותן הבאתי בשמו. ד"ר הלל בייטנר, פרופ' מנחם הירשמן, ד"ר דוד סבתו ופרופ' מנחם קיסטר קראו חלקים מן הספר וגם להם התודה והברכה. כמו כן נעזרתי בקבוצת תלמידי מחקר, שהוקמה ביוזמתו של תלמידי אלעזר הרלינג, אשר דנתי בפניהם בדרשות המכילות לפרשת יתרו בסמינר שנערך בשנת תשפ"ג. כמה מחידושיהם המשמעותיים הובאו בשמם. הספר נערך עריכה לשונית מלומדת ומוקפדת על ידי ד"ר אברהם שמאע, אשר גם זיכני בהערות תוכניות מאירות עיניים.

כן יעמדו על הברכה חנוך ולדנברג, אשר סדר את הספר בדיוק רב ונענה בחפץ לב לכל בקשותיי, יהונתן נדב, רוחמה הלוי ורם גולדברג מהוצאת מאגנס, אשר ניצחו על מלאכת הכנת הספר בכל שלביה במיומנות רבה, ומרינה שוסטרמן, שסייעה לי בנעימות וביעילות בהסדרת העברת הכספים מן האוניברסיטה העברית.

חלק א

מכילתא דר' ישמעאל לפרשת יתרו
במהדורות הורוביץ ולויטרבך

[1] מגבלות טקסטואליות ומתודולוגיות

בספרי המכילתות לפרשת עמלק, עמ' 39–46, תיארתי תיאור כללי את מהדורות חיים שאול הורוביץ ויעקב בצלאל לויטרבך למכילתא דר"י, והצבעתי על התרומה המופלגת שתרמו לקידום העמדת נוסחה של המכילתא, לפרשנותה ולמחקרה, ומתוך כך למחקר הספרות התלמודית כולה. בד בבד הצבעתי על דרכיהם השונות של הורוביץ ולויטרבך בייסוד מהדורותיהם ועל שכלול המתודה הפילולוגית-היסטורית לאחר צאת המהדורות במחציתה הראשונה של המאה העשרים. בהמשך שם, עמ' 47–65, תיארתי את המגבלות הטקסטואליות והמתודולוגיות של שתי המהדורות הללו לפרשת עמלק (= מסכתא דעמלק פרשות א–ב). פרק זה יתמקד במגבלות הטקסטואליות והמתודולוגיות של מהדורות אלה לפרשת יתרו (= מסכתא דעמלק פרשות ג–ד).

[1.1] עדי הנוסח

הורוביץ ולויטרבך נעזרו בשלושה עדי נוסח ישירים: (א) כתב יד אוקספורד 151 (= א);¹ (ב) כתב יד מינכן 117 (= ב); (ג) דפוס קושטא רע"ה (= ד¹) ודפוס ונציה ש"ה (= ד²), שהודפס בעיקרו על פי דפוס קושטא בתוספת השלמות ותיקונים שנעשו ברובם על פי כתב יד אחר.² נוסף על אלה נעזרו המהדירים רבות בעדי הנוסח העקיפים: (א) מובאות המכילתא בילקוט שמעוני לספר שמות על פי דפוס ראשון, שאלוניקי רפ"ו (= ה²); (ב) מדרש חכמים, כתב יד ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 4937a (= ו); (ג) מובאות הנמצאות במדרשים שכל טוב, מהדורת בובר, לכוב תר"ס (ח),³ לקח טוב, מהדורת בובר, לעמברג תרל"ח (= ט),

1 סימול כתב היד, המובא בסוגריים, מציין את סימולו בספר זה. סימול זה שונה ברוב פרטיו מן הסימול שניתן לעדי הנוסח באחת מן המהדורות הקודמות או בשתיהן. לרשימה משווה של הסימולים ראה להלן ברשימת קיצורי המקורות וספרות המחקר.

2 כפי שהעמיד מלמד במאמרו, דפוסים. לדפוס ליוורנו, שגם בו נעזרו המהדירים, אין חשיבות טקסטואלית עצמאית. לפרטים נוספים על עדי הנוסח הללו ראה ספרי, מכילתות עמלק, עמ' 47.

3 כפי שהעיר בובר במבואו לשכל טוב, עמ' XXVII, מחבר השכל טוב ציטט מובאות מן המכילתא הן מכתב יד שעמד לפניו הן על פי מדרש לקח טוב (ואף כי הרבה פעמים העתיק את המכילתא כמו שהובא בלקח טוב, אבל באיזה מקומות הביא דברי המכילתא אשר לא הביא הלקח טוב או בנוסחה אחרת כי שאב גם מגוף המכילתא. והיו לו גם שינויי נוסחאות במכילתא מאשר הוא לפנינו כי לפנינו עוד היה הכל בכתב יד'). לנוסחאות המשותפות רק להם ראה פרשה ג/51, 111, 126, 129, 137, 166, 168. פרשה ד/7, 80, 122, 123, 125, 126, 138.

א: מכילתא דר"י לפרשת יתרו במהדורות הורוביץ ולויטרבך

ספר והזהיר, מהדורת פריימאן, לייפציג תרל"ג (= י), וציטוטים מעטים מראשונים אחרים, כגון רש"י ורמב"ן. לויטרבך השתמש בכמה עדים נוספים: (א) קטע גניזה אחד בספריית ניו יורק, קולומבייה X 893.1N Z6 V.5 (= ג³), אך השימוש שעשה בו הוא חלקי ביותר; (ב) ילקוט שמעוני, כתב יד אוקספורד 2637 (= ה⁴); (ג) מובאות בודדות בילקוט המכירי (= ב) ובספר פגיון האמונה, pugio Fidei (= פ"ה).

מהדורתי מבוססת על כל העדים הללו בתוספת: (א) קטעי גניזה משלושה עותקים:⁵ (1) שני דפים מעותק א: קיימברידג' T-S C 4.4, וסנקט פטרבורג אנטונין 957 (= ג⁴); (2) שני דפים מעותק ג: ניו יורק קולומבייה X 893.1N Z6 V.5, וקטעים מרף אחד שחלקים ממנו נשתמרו בארבעה קטעי הגניזה בקיימברידג' T-S AS 179.59 + T-S NS 179.66 + T-S AS 93.483 + T-S AS 74.256 (= ג³); (3) שני דפים מעותק ו: דף אחד שנשתמר בקטעי הגניזה בקיימברידג' T-S AS 82.17 + T-S AS 94.334, וקטע מרף שני בקיימברידג' T-S AS 74.317 (= ג⁶). ראה תיאורם המפורט של קטעי הגניזה להלן; (ב) כמחצית החומר במכילתא דר"י פרשת יתרו מצוטט בכתאב אלתופאחה לר' שמריה הכהן בשני כתבי יד: כתב יד ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 4976 (= ז¹), וכתב יד אוקספורד, בודליאנה Huntington 115 (= ז²); (ג) פירוש המכילתא בכ"י מנטובה 36 (מז);⁶ (ד) שלושה כתבי יד של מדרש לקח טוב: כתב יד פירנצה MS Magl. III 35 (= ט¹), כתב יד סנקט פטרבורג EVR II A 331 (= ט²), כתב יד אוקספורד, בודליאנה Huntington 397 (= ט³); (ה) מובאה אחת של דרשה ארוכה בכתב יד לונדון Or. 1054 דף 76 ע"ב (= ל); (ו) הגהות ר' סולימן אוהנה בכתב יד ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 9665, ובדפוס ונציה של המכילתא בעותק בר-אילן Ms. 1229 (= ס);⁷ (ז) מובאות בודדות בפירושי רש"י בספר הזכרון לר' אברהם בוקראט (= זכרון), ובספרו של ר' אליהו מזרחי (= רא"ם), במנורת המאור לר' ישראל אלנקאווה ועוד ציטוטים פזורים.⁸

- 4 לעיתים ניכרת זיקה בין נוסח רש"י ונוסח הרפוס. ראה למשל פרשה ג/23 (חסרון 'לפני המקום'), ג/25 ('חבר' במקום 'בן'), ג/68 (חסרון 'משה'), ג/111 ('צא' במקום 'עשה'), ג/155 (תוספת 'שהיתה הארץ מסוגרת' בדומה לרפוס). על קרבת נוסח רש"י לנוסח הרפוס בספרי במדבר, ראה כהנא, אקדמות, עמ' 32 הערה 26.
- 5 לתיאור העותקים ראה ספרי, אוצר. תעתיקים מעותקים אלה הובאו בספרי קטעי מדרשי הלכה. לתעתיקים מדויקים יותר, שנערכו בעזרת הצילומים בפרויקט פרידברג, ראה להלן בנספחים לספר זה.
- 6 לתיאורו הראשוני ראה עבודת הגמר שלי, שכתבתי בהדרכת מורי ורבי המנוח פרופ' א"ש רוונטל, 'ספרי במדבר: עיונים במהדורת הורביץ ומסורות הנוסח על פי פרשות סוטה ובנות צלפחד', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ז, עמ' 89–90 הערה 69. לתיאורו בהשוואה לכתבי יד אחרים מאותה אסכולה ראה תא-שמע, פירוש.
- 7 פעמים רבות מבוססות הגהותיו על נוסח הזהה לילקוט שמעוני.
- 8 דוגמת ילקוט תלמוד תורה לבמדבר ולדברים בכתב יד אוקספורד 2638 וילקוט תלמוד תורה לבראשית

[1.2] חילופי הנוסחאות

בשתי המהדורות לא צוינו במדור חילופי הנוסחאות על איזה עדים מבוסס נוסח הפנים, ובעקבות החלקיות של ציטוטי המכילתא בעדי הנוסח העקיפים למעשה לא ניתן לערוך דיון טקסטואלי המבוסס על כל עדי הנוסח ללא עריכת סינופסיס מחודש. חילופי הנוסח במהדורת הורוביץ הם לרוב מדויקים, אם כי בדרך כלל הוא התעלם משינויי כתיב ומצורות של לשון חכמים, ולעיתים אף שגה בהצגת החילופים. לעומת זאת חילופי הנוסח שנרשמו במהדורת לויטרכך חלקיים, זאת בעקבות החלטתו לרשום בצורה סלקטיבית רק את מקצת הנוסחאות, על פי אמות מידה שקבע במבואו. נוסחאות לא מעטות, מקצתן מקוריות, הטמונות בכתבי היד אוקספורד, מינכן ושאר העדים, לא הוזכרו כלל, או שצוינו באופן חלקי. דברים אלה אמורים ביתר שאת בחילופים הרבים בקטע גניזה מספריית קולומבייה שעמד לפניו, שרובם כלל לא צוינו במהדורתו. לאור זאת אין אפשרות להשתית דיון טקסטואלי מוסמך על בסיס החילופים שצוינו או שלא צוינו במהדורת לויטרכך.

[1.3] נוסח הפנים

נוסח הפנים במהדורת הורוביץ נקבע בדרך כלל על פי הרפוס, ואילו במהדורת לויטרכך הוא נקבע בדרך כלל על פי כתבי היד אוקספורד ומינכן. אולם למעשה שתי המהדורות הן בעלות אופי אקלקטי, ולעיתים מזומנות ניסו המהדירים לגבור על קשיים שמצאו בדרשותיה של המכילתא בשלושת עדיה הישירים בעזרת הנוסח המעובר המשתקף בעדים עקיפים, ובראשם ילקוט שמעוני ומדרש חכמים.

[1.3.1] ייסודו על פי עדי נוסח עקיפים

א. מהדורת הורוביץ, עמ' 193 שו' 8–9 (= פרשה ג/121)

ויצא משה לקראת חתנו – אמרו יצא משה אהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל
«ואחריהם כל ישראל».

את המשפט 'ואחריהם כל ישראל' הוסיף הורוביץ במוסגר על פי העדים העקיפים, רפוס קושטא של ילקוט שמעוני ומדרש חכמים. כך גורס גם ר' סולימן אוחנה, כנראה על פי הילקוט. בעדים הישירים אבד, וכן ה'זמ רא"ב, חסר משפט זה. כמו כן חסר משפט זה

בכתב יד ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 8313 (על חלוקת המכילתא בציטוטים בכתב יד זה במספור רציף של פרשות ללא ציון החלוקה למסכתות ראה לויטרכך, סידור, עמ' 456–458).

א: מכילתא דר"י לפרשת יתרו במהדורות הורוביץ ולויטרבך

במקבילה במכילתא דרשב"י (המצוטטת בקטע גניזה פ' וישועה בן יהודה), ועל פיה בשמות רבה כז, ב.⁹

רשימת הנכבדים שיצאו לקראת יתרו, לפי רוב העדים, כוללת אפוא בנוסף למשה, שעליו מעיד המקרא, גם את 'אהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל'.¹⁰ אפשר שהרשימה הושפעה גם מן המפורש בשמות יה, יב, 'ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה'. מכל מקום יציאת אנשים נכבדים אלו לקראת יתרו משקפת את נוהג הארוונטוס (adventus) הרומי שהתקיים בעת קבלת פנים רשמית לדמות פוליטית חשובה הנכנסת לעיר, שהיה נפוץ באימפריה הרומית,¹¹ והתוספת 'ואחריהם כל ישראל' בעדים העקיפים אינה הולמת טקס זה.

חילוף דומה משתקף בספרות התנחומא. תנחומא יתרו ו, כתב יד קיימברידג' Add. 1212 גורס: 'ויצא משה לקראת חותנו – שיצא משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל לכך נאמר וכבוד חכמים ינחלו'. בדומה לכך גורס גם דפוס ראשון, קושטא ר"פ–רפ"ב.¹² לעומת זאת דפוס מנטובה שכ"ג והדפוסים אחריו גורסים במקום 'ושבעים מזקני ישראל', 'וזקנים וכל ישראל'. גם בתנחומא המצוטט אצל מאן, מדרש חדש א, עמ' רלז: 'ויצא משה – ויצאו עמו כל נשיאי ישראל וגדוליהם וכל העם, לקיים מה שנאמר כבוד חכמים ינחלו'. מעין זה גם בדרשה המפורטת יותר בתנחומא ויגש ו, המסיימת במילים 'התחילו כל ישראל יוצאין לקראת יתרו', עיין שם.¹³

ב. מהדורת הורוביץ, עמ' 193 שו' 5–6; ומהדורת לויטרבך, עמ' 173 שו' 157–159 (= פרשה ג/116–117):

- 9 כפי שעולה מהמשך הדרשה בשמות רבה: 'ויש אומרים אף ארון יצא עמהם', כנוסח מכילתא דרשב"י (ולא 'ויש אומרים אף שכינה יצא עמהם', כנוסח מכילתא דר"י).
- 10 על הרכבת רשימה זו בהשראת פסוקים אחרים ראה בפירוש הדרשה, והשווה גם פירוש הדרשות בפרשה ד/27–29, 74.
- 11 על טקס זה וההדים שהותיר בספרות חז"ל ראה מאל"י, הבאת ביכורים, עמ' 428–441 והספרות העניפה שציין שם. ויש להוסיף את דרשתנו למקורות התנאיים שהזכיר, וכן את הדרשה בספרי דברים פ"סקא שנה, עמ' 421 ומקבילותיה (ראה הדיון על המקבילות הללו בספרי, דרש המזהיר, עמ' 101–108).
- 12 בדומה לכך שונה גם שמות רבה טו, נב.
- 13 הוספה משנית של 'וכל ישראל' מתועדת גם במכילתא דר"י ויהי בשלח א, עמ' 79. לפי כתבי היד ג'א: 'מרים המתינה למשה שעשה אחת... המקום עיכב לה במדבר הארון והשכינה וכהנים ולוים ושבעה ענני כבוד', וכן להלן שם בהקשר ליוסף. לעומת זאת בכתבי היד בג²ג²דו נוסף 'וכל ישראל' לפני 'ושבעה ענני כבוד' (פעמיים).

... אני הוא שקרבתי את יתרו ולא רחקתיו. אף אתה כשיבא אדם אצלך להתגייר ואינו בא אלא לשום שמים אף אתה קרבהו ולא תרחיקהו.

הנוסח 'ואינו' בשתי המהדורות מתועד רק בעדים העקיפים, ילקוט שמעוני ושכל טוב. מנוסח זה משתמע לכאורה שה' מתייחס בדבריו לכלל הגרים שיבואו בעתיד ('כשיבא אדם אצלך להתגייר') ואומר למשה שרק אם יתברר שבאו להתגייר לשם שמים יש לקבלם. לעומת זאת העדים הישירים **אבד** גורסים 'אינו' ולא 'ואינו', ולפי גרסתם אלהים ממשיך להתייחס בדבריו רק אל יתרו (וראה גם נוסחו של ג' וכן במכילתא דרשב"י: 'אדם זה שבא', כלומר יתרו), ומודיע לו שאינו בא אלא לשם שמיים ולכן יקרבו ולא ירחיקו.¹⁴

ג. מהדורת הורוביץ, עמ' 190 שו' 9-10 (= פרשה ג/48-50):

חותן משה - מתחלה היה משה מתכבד בחמיו שנאמר וילך משה וישב אל יתר חתנו, עכשיו חמיו מתכבד בו. אמרו לו מה טיבך. אמר להם אני חותן משה.

את הנוסח ברישה 'היה משה מתכבד בחמיו' קבע הורוביץ על פי ד'², וכן מדרש חכמים, לקח טוב ושכל טוב. הנוסח המקביל בסיפה 'חמיו מתכבד בו' אינו מתועד בד'² (הגורס כמו ד' 'חמיו מכבדו'), והורוביץ קבעו בפנים על פי העד העקיף מדרש חכמים (וכן הגיה ר' סולימן אוחנה).¹⁶ בדומה לכך גורסים בסיפה לקח טוב (על פי כתבי היד) ושכל טוב, 'מתכבד במשה'. אולם כתבי היד הישירים **אבד**¹ וכן הז' גורסים ברישה 'מכבד לחמיו',¹⁷ ובהתאמה לכך בסיפה 'ועכשיו חמיו מכבדו'.¹⁸ בדומה לכך גם במכילתא דרשב"י: 'מתחלה היה משה מכבדו [...] עכשיו התחיל חמיו מכבדו'.¹⁹

14 הירשמן, תורה, עמ' 76-77, התייחס לחילוף זה בהערה 154, וקשר את דרשתו של ר' אליעזר, הדורש דרשה זו, לדרשות אחרות של ר' אליעזר שמהן משתמע יחסו החיובי של ר' אליעזר לגרים. לדעתו מהנוסח 'אינו' אולי משתמע, 'שאינו זה תנאי אלא הנחה שהבא להתגייר הינו לשם שמים'. אולם הבנת הדרשה כמתייחסת ליתרו מחלישה טיעון זה. אומנם ייתכן שהמעבר בלשון הדרשה מ'יתרו' ל'אדם' מבטא תפיסה חיובית לקבלת כל אדם כגר.

15 שתיקן את נוסח ד' 'מכבד חמיו', אולי בהשפעת רש"י השונה 'כאן היה יתרו מתכבד במשה'.

16 כנראה משום שרצה לשמור על אחידות סגנונית בסיפה בהתאמה לנוסח ד' ברישה, שעמד לפניו.

17 ד' 'מכבד חמיו'. ז' 'מכבד את חמיו'.

18 בניגוד לנוסח ילקוט שמעוני בכתב יד אוקספורד (ח') ובדפוס הראשון (ח²), גורסים הדפוסים המאוחרים של ילקוט שמעוני, 'מתחלה היה מתכבד משה בחמיו [...] ועכשיו חמיו מתכבד בו'.

19 הסיבה להמרת 'מכבד' ב'מתכבד' בעדים המשניים נעוצה אולי בראיות המדרשיות שהובאו בדרשה ההולמות יותר את 'מתכבד' מאשר 'מכבד'. והשווה לביטוי הנפוץ 'מתכבד בקלון חבירו' (בבלי מגילה כח ע"א;